

Summary

Can be social representation modified and transformed? There are many consistent psycho-sociological studies which explain the accompanying transformation of social representation processes. Are described various forms of changing in RS, and elements that influenced RS. We can find several types of changes of RS. The explanatory factors were identified and were described characteristics of social change etc. In this article I will reveal these important issues in transformation / change of social representation.

Keywords: social representation, transformation, changes, attitudes, social practices, social context, social change.

Rezumat

Poate oare fi modificată și transformată o reprezentare socială? Sunt multe studii psihosociologice consistente care explică procesele ce însoțesc transformarea reprezentării sociale, sunt descrise diverse forme de schimbare a RS, elementele ce influențează RS, sunt propuse mai multe tipuri de transformări ale RS, au fost identificați factorii explicativi ai schimbării RS, au fost descrise caracteristicile schimbării sociale etc. În acest articol voi dezvălui aceste aspecte importante într-o transformare/schimbare a reprezentării sociale.

Cuvinte cheie: reprezentare socială, transformare, modificări, atitudini, practici sociale, context social, schimbare socială.

Reprezentarea socială apare, se formează în cadrul societății, în urma anumitor procese sociale, este preparată în societate, are o anumită durată, o structură internă elaborată nedefinitiv care poate fi supusă transformării. Transformarea unei reprezentări RS are loc datorită elementelor sociale noi. Elementele noi pot fi idei, opinii, convingeri, atitudini, practici și contexte noi. Ele pot fi impuse atât din afara grupului cât și de grupul însuși, cu scopul de a se adapta la evenimentele noi. Astfel are loc modificarea unei RS.

Au fost realizate multe studii psihosociale pentru a identifica influența atitudinilor, practicilor și a contextului în formarea, modificarea și funcționarea RS. Practicile sociale și contextul au fost considerați în studiul RS, fie ca factori determinanți, fie ca declanșatori ai transformării acestora. Raporturile cauzale dintre atitudini, practici și context primesc în teoriile recente noi valențe, odată cu impunerea unor metode și tehnici de prelucrare a datelor tot mai evaluate.

Dacă să ne referim la raportul dintre atitudini și reprezentări, legăturile sunt unilaterale, atitudinile având un rol esențial în geneza RS. Anumite componente ale reprezentării sunt evaluative, adică sunt elemente cognitive considerate de către subiect ca fiind pozitive sau negative, aceste componente evaluative sunt piesele de bază ale atitudinii față de obiectul reprezentării. S. Moscovici spunea că cineva învață și își reprezintă ceva numai după ce a luat poziție față de acel lucru și este în acord cu această poziție. W. Doise, consideră că atitudinile sunt precursorile reprezentărilor și că orice obiect al reprezentării este obiect al unei atitudini. P. Moliner susține că atunci când o persoană își schimbă atitudinea nu se schimbă structura reprezentării, ci doar valența elementelor evaluative ce o formează. Abordările recente, axate cu predilecție pe dimensiunea evaluativă a atitudinii față de obiectul său, au reliefat existența a trei componente: afectivă, cognitivă și comportamentală. Cercetările recente spun că o atitudine a cărei componente sunt congruente – prezintă o mare rezistență în fața unei tentative de influențare, de modificare a reprezentării sociale și orientează comportamentul uman. P. Rateau în cercetarea sa consacrată grupului ideal confirmă două ipoteze teoretice preexistente: o schimbare a reprezentării va atrage după sine și o schimbare a atitudinii; și, luând în considerare informațiile pe care le avem despre structura și funcționarea RS, putem spune că atitudinile se asociază mai ales cu nucleul central al reprezentării.

Dacă literatura de specialitate în domeniul atitudinilor și al relațiilor acestora cu RS este bogată și variată, nu același lucru se poate spune și despre studiile dedicate practicilor sociale, deși acestea reprezintă o temă fundamentală pentru psihosociologi, mai ales în zilele noastre, când interesul s-a transferat dinspre individual spre social. Practica socială – este o experiență dobândită ca urmare a exersărilor repetate ale unei activități. Practicile sociale, definite ca sisteme de acțiune structurate social și instituite în diferite relații în raport cu rolurile sociale (D. Jodelet, S. Moscovici), au un rol semnificativ în cunoaștere. Practicile și reprezentările sunt organizate și generate prin intermediul habitusurilor, adică a „unor sisteme de dispoziții durabile dispuse să funcționeze ca ansambluri structurante, adică în calitate de principii generatoare și organizatoare de practici și de reprezentări” (P. Bourdieu, 2000).

După J.C. Abric, sunt trei categorii de practici:

- Semnificante – ansamblu de conduite regulate, realizate în acord cu credințele, împărtășite de toți membrii grupului. Aceste practici pot influența reprezentarea socială dacă au semnificații profunde pentru subiecți.

- Neconstrângătoare – sunt mai independente față de autoritate, normele sociale, instituții obligatorii ale situației. Agentul social are posibilitatea de a alege dintr-un set/evantai de opțiuni, deși sunt norme sociale, dar ele permit alegeri diferite.
- Constrângătoare – presupun modificări ale mediului, apariția unui eveniment important. Practicile reiese din caracteristicile mediului fizic/material sau din anumite constrângeri de putere. Schematic putem reda astfel:

Constrângeri → Practici noi → Reprezentări sociale noi.

Practica socială îl determină pe actorul social să apeleze la reprezentarea socială pentru a face o bună alegere. Practicile sunt în strânsă legătură cu raporturile interpersonale/intergrupale și au trei caracteristici: sunt împărtășite social, au o frecvență relativ ridicată și sunt explicit formulate ca prescripții comportamentale. Linia generală a cercetărilor actuale conduce spre determinarea reprezentărilor de către practici, considerându-se că modificări ale circumstanțelor externe antrenează schimbări ale practicilor sociale, care vor determina, la rândul lor, modificări ale sistemului periferic al RS. Efectul maxim de schimbare dinspre practici spre reprezentări se produce în situații de constrângeri materiale și sociale la nivelul grupurilor, dar, la rândul lor, reprezentările pot determina practicile în situații de încărcătură afectivă puternică. Pentru o bilateralitate a relației pleda deja în 1994 J.C.Abric, pentru care problema esențială rămâne determinarea rolului fiecărei dintre cele două realități. D. Mardellat, la rândul său, proiecta relația dintre reprezentări și practici ca fiind una circulară, de interacțiune și determinare reciprocă. Claude Flament descrie următoarea dinamică a transformării reprezentărilor sub influența evoluției practicilor sociale:

Modificări ale circumstanțelor externe → Modificări ale practicilor sociale → Modificări ale prescriptorilor condiționali → Modificări ale prescriptorii absoluți.

Deci, după C. Flament circumstanțele externe sunt generatoarele schimbărilor ce duc după sine schimbarea practicilor sociale care sunt interfață între circumstanțele interne ale reprezentării sociale, un model de dinamică reprezentățională în care primul loc este ocupat de practici, mai exact de noile practici, care ar avea un rol hotărâtor în transformarea RS. Conform acestui model, efectul practicilor asupra structurii reprezentării depinde și de modul în care subiectul percepe situația, ea fiind reversibilă sau ireversibilă, în situația extremă (de ireversibilitate) producându-se transformarea respectivei reprezentări. Mai mult, întemeindu-se pe relevanța raportului reversibilitate/ireversibilitate, C. Flament îl propune drept reper pentru măsurarea impactului unei modificări de context asupra reprezentării. Modificările circumstanțelor sunt percepute ca reversibile. Comportamentele

globale sunt cele care evoluează pentru a se adapta schimbărilor circumstanțelor externe. Din simplu motiv de economie cognitivă se cere ca modificările cognitive să fie minimale. De aceea la început sunt supuse schimbării prescriptorii condiționali (elementele periferice) într-un fel sau altul, deci fără modificarea prescriptorilor condiționali nu pot fi modificați nici prescriptorii absoluți (nodul central). Cu alte cuvinte, nodul central este mai rezistent la schimbări și aceste modificări sunt produse în sistemul periferic. C.Flament susține că schema dată nu permite să ne facem o idee despre durata procesului așa cum a constatat Andriamifidisoa după teoria lui Ibn Haldoun – de la vreo 10 ani pînă la trei generații. În cazul ireversibilității se încetinește procesul de transformare a reprezentării sociale se interzice mai cu seamă orice schimbare la nivelul nodului central. Totul se petrece ca și cum subiecții credeau că, schimbând nodul central, aveau să cheltuiască o mare energie cognitivă, dar știau că în câțva timp vor trebui să cheltuiască din nou aceeași cantitate de energie pentru a reveni la punctul de plecare. Din punct de vedere al economiei cognitive este, deci, avantajos să se suporte o vreme eventualele modificări datorate circumstanțelor. Numai prescripțiile condiționale vor fi deci modificarea și se poate crede că întoarcerea circumstanțelor la o situație normală nu va șterge toate modificările acestor prescripții ci vor rămâne “urme” ale acestui episod. Deși atitudinile, practicile și contextul contribuie fiecare, într-o măsură mai mare sau mai mică la transformarea RS, psihosociologii consideră că influența practicilor sociale este cea mai semnificativă. Relațiile celor trei realități din câmpul social se așează astfel pe o axă avînd un pol al influenței minime în atitudini și unul al influenței maxime în practicile sociale.

În ceea ce privește rolul contextului social, modificările mediului ambiant care provoacă schimbări importante ale contextului pot determina modificări la nivelul obiectului reprezentării. M. Curelaru spune că, în principiu, impactul contextului social se răsfrînge asupra reprezentării prin intermediul practicilor sociale. El susține că creșterea influenței contextului pare să fie proporțională cu scăderea importanței aspectelor identitare și afective aflate în legătura cu practicile și RS respective.

În ceea ce privește influența contextului asupra RS, aceasta își dovedește pe deplin consistența, deoarece contextul socio-cultural este preexistent reprezentării, oferindu-i acestuia un cadru de formare și transformare (evoluție), procese care de multe ori merg în paralel la cele două realități.

Termenul de context a fost preluat din lingvistică și reprezintă o parte a unui text care-i indispensabilă pentru înțelegerea altui text. Iar pentru psihologie sunt trei sensuri:

- Desemnează orice aspect al unui studiu care nu este direct utilizat ca variabilă în măsurare sau care nu este explicit supus subiectului printr-un consemn. Are o valoare metodologică.
- Desemnează aspectele spațio-temporale ale unui ansamblu în care o structură perceptivă specifică este inclusă ca unitate figurală parțială. Influența contextului modifică autonomia figurală și semnificația structurii incluse.
- Desemnează influența endogenă proprie unui subiect, adică motivația, acceptarea sarcinii etc.

Contextul este ansamblu de elemente referitoare la mediul fizic, social, cultural și temporal în care se manifestă comportamentele umane (Smelser și Baltes), coroborată cu perspectiva funcțională asupra reprezentării, ca „sistem de interpretare a realității care reglează relațiile dintre indivizi și mediul lor fizic și social” (J.C. Abric, Ch. Guimelli) sau ca „organizare semnificativă a realității, semnificație dată fie de factori contigenți (contextul imediat, natura situației), fie de factori mai generali (contextul social-ideologic, istoria individului, a grupului)” (J.C. Abric), conturează imaginea generală actuală a legăturilor între reprezentare și context. Astfel, reprezentarea apare ca fiind condiționată de context care oferă subiectului chei de decodare ale situațiilor cu care acesta se confruntă și modele de comportament pe care trebuie să le elaboreze în ambele variante ale acestuia: a) contextul imediat, adică natura și constituenții situației în care se produce reprezentarea; b) contextul global, mai exact contextul ideologic și poziția ocupată de subiect sau de grup în sistemul social. Referitor la contextul global-ideologic, actorii sociali se împart în trei categorii, în dependență de modalitatea de construcție a reprezentării sociale:

- ✓ Subiecți care își construiesc reprezentarea utilizând surse informaționale (mass-media, științifice etc.) – contact teoretic cu fenomenul;
- ✓ Subiecți care își construiesc reprezentarea utilizând o experiență mediată de discuțiile cu alții – contact mediat de experiența altora;
- ✓ Subiecți care își construiesc reprezentarea din experiența proprie – contact direct cu fenomenul.

Varieri ale contextului au fost realizate de către Ch. Guimelli și ?Deschamps într-un studiu, în care ei au solicitat subiecților să răspundă la un chestionar o dată pentru ei înșiși, iar a doua oară pentru altcineva. Au fost două variante. În primul caz subiecții răspundeau prima dată așa cum ar face o persoană aparținând propriului grup, și a doua oară ei răspundeau cum ar face o persoană dintr-un grup diferit. Astfel, ei au identificat două contexte: 1) context „normal” – subiecții dădeau propriile răspunsuri; 2) context „de substituție” – subiecții dădeau răspunsurile

presupus că le-ar da „un francez, în general”. Răspunsurile oferite de respondenți erau foarte diferite.

Ch. Guimelli ne propune următoarea schemă de transformare a reprezentărilor:

- ✓ apariția unui eveniment caracteristic cu un înalt grad de implicare pentru grup;
- ✓ modificarea circumstanțelor externe în urma acestui eveniment și modificarea circumstanțelor este percepută ca ireversibilă de către subiecți;
- ✓ apariția practicilor noi care se impun într-un mod frecvent și sistematic în grup;
- ✓ activizarea schemelor prescrise de practicile noi, ele le conferă o anumită importanță într-un câmp reprezentational, influența ce este proporțională cu frecvența lor, adică, cu cât crește frecvența practicilor noi, cu atât crește și ponderea schemelor ce le corespund;
- ✓ reorganizarea câmpului reprezentational, unele elemente intră într-o altă structură relațională iar altele se mențin sau dispar;
- ✓ reamenajarea sistemului central prin fuziunea mai multor elemente într-un concept nou și unic.

Diversi cercetători au studiat problema genezei, evoluției, transformării RS. Evident că sunt anumiți factori ce influențează transformarea reprezentării sociale. P. Durand și A. Weil disting următorii patru factori explicativi ai schimbării:

- factorul demografic (exodul ruralilor; malnutriția, explozia natalității);
- progresul tehnic (începând cu secolul XIX);
- valorile culturale (oferă noi modele de organizare umană, oferă oportunitate organizării unui câmp social);
- ideologiile (ele produc acte simbolice care mobilizează instaurarea „lupta” produc strategii de combatere a adversarului și de schimbare a concepției sale).

Un factor este un element într-o situație dată capabil să antreneze sau să producă o schimbare. Însă pentru ca schimbarea să poată avea loc sunt importante și condițiile schimbării – niște elemente ale situației care favorizează sau defavorizează, activează sau încetinesc, încurajează sau frânează influența unui factor de schimbare. Condițiile și factorii schimbării sunt complementari. Pentru realizarea schimbărilor e nevoie ca subiectul să fie motivat serios. Motivele serioase sunt luate din cultura globală, din afara reprezentărilor sociale. Unele din ele se impun uniform tuturor membrilor unei populații, majoritatea motivelor serioase necoordonate se distribuie în populație.

Rolul de schimbare a reprezentărilor sociale și revine agenților sau actorilor sociali. Ei identifică ritmul schimbării propagând idei, valori inovații, noi stiluri comportamentale. Aceste

modificări se realizează în cadrul unor colectivități nu de unii anumiți actori sociali. Grupurile sociale antrenează fenomene și ansambluri de acțiuni ce se constituie în procesele sociale cu rezonanță structurală și istorică.

A. Mannoni descrie următoarele mecanisme de transformare a reprezentării sociale:

I. Are loc modificarea mentalităților – care acționează ca niște stimuli în producerea practicilor.

II. Are loc schimbarea circumstanțelor externe și reprezentările sociale se transformă progresiv.

Iar pentru ca să se producă o schimbare a reprezentării sociale, C. Flament și P. Rouquette au identificat două condiții necesare procesului transformării:

➤ Transformarea să fie considerată de grupul social/actorii sociali ca fiind fără posibilitatea de revenire;

➤ Grupul social/actorii sociali să manifeste interes în modificarea practicilor, pentru a învinge inerția practicilor vechi. În cadrul acestei condiții intervin trei dimensiuni: identificarea personală, valorizarea obiectului, percepția posibilității de acțiune.

La rândul său, P. Rocher propune 4 caracteristici principale ale schimbării sociale.

✓ se manifestă ca un fenomen colectiv;

✓ este structurală, adică modifică organizarea socială în totalitatea sa sau principalele sale componente;

✓ este o transformare în timp;

✓ este durabilă, deci are un caracter de permanență.

Pornind de la analiza lui P. Rocher, Adrian Neculau, definește schimbarea socială ca fiind transformarea observabilă în timp, care afectează într-o manieră ce nu poate fi provizorie sau efemeră, structura și funcționarea organizării sociale a unei colectivități date și care modifică întregul curs al istoriei sale. Schimbarea socială constituie o transformare observabilă și verificabilă pe o perioadă scurtă de timp, deci, același actor social poate, pe durata unei vieți sau a unei perioade din viața sa, să cunoască rezultatul unei dezvoltări. Schimbarea socială este localizată geografic și social și este provocată adesea de un anumit eveniment (destrămarea URSS ex.), dar nu în mod obligator un eveniment declanșează schimbarea. Este necesară o mare cantitate de schimbare în „ordinea normală” și în cotidianul vieții sociale (de informații, drepturi, responsabilități) pentru a declanșa fenomenul de schimbare. În momentul când structura organizării sociale este afectată, se modifică funcționarea vechilor organisme sociale, atunci e posibil diagnosticarea schimbării. După cum afirmă A. Neculau în lucrarea sa „Schimbarea

socială”, numai schimbarea unor opinii sau atitudini care afectează grupuri mari, colectivității largi și nicidecum indivizi izolați sau grupuri reduse, poate fi considerată schimbare socială.

Însă, în urma observărilor și cercetărilor empirice efectuate de mulți savanți s-a determinat cei caracteristici schimbărilor. Schimbarea cuprinde următoarele nivele:

- ✓ microsocial
- ✓ mijlociu
- ✓ macrosocial

Schimbări radicale sunt excepționale, de regulă, și au următoarele caracteristici:

- Formele și manierele schimbării sunt multiple și diverse (orice schimbare este receptată diferit de gradul de populație, punând problema de adaptare).
- Schimbările presupune o comparare ce ating și identifică circumstanțele care au favorizat procentul și cauzele ce le-au produs.
- Toate procesele de schimb au un debut, un mijloc, un sfârșit. E important să știm cum se nasc, se dezvoltă și se rezolvă aceste procese.
- Schimbările sunt declanșate de anumite personalități (cum ar fi eroii, sfinții, dictatorii, etc.) care au pus amprenta pe plan politic, religios, ideologic, asupra unei epoci. Alături de aceste personalități sunt numeroși alți agenți care contribuie la menținerea sistemului, creând valori noi.

Condițiile schimbării sunt elemente ale situației care favorizează sau defavorizează, activează sau încetinesc, încurajează sau frânează influența unui factor de schimbare (exemplu de condiții: o nouă legislație; o nouă repartitie a bunurilor etc.).

Agenții schimbării sunt cei mai importanți în acest proces care implică reprezentările (credințele, atitudinea) și conduitele actorilor sociali implicați și presupune un proces de interacțiune. Schimbarea înseamnă un proces de gândire, o stare de spirit, alegerea unui model, o decizie. Iar consecința poate fi spargerea identității, o ruptură până la instalarea sistemului într-un nou echilibru. Actorul social acționează ca reprezentant al unui sistem și este prizonierul mijloacelor utilizate de sistem pentru situații de interacțiune. Pentru a schimba mijloacele de acțiune, pentru a transforma câmpul construit, actorul dispune de o marjă de libertăți pe care o utilizează ca strategie pentru interacțiunile cu alții (M. Crozier). Efectul efortului de schimbare deseori poate întemeia, în grade sau la nivel individual, o stare de tensiune, un sentiment oarecum confuz de anxietate, nostalgie față de trecut și frică de viitor. Voința de permanență, tendința de conservare care asigură identificarea și sensul vin în contradicție cu schimbarea.

Analiza dinamicii RS, a caracteristicilor și a resorturilor acesteia, l-a condus pe J.C. Abric (1994) la delimitarea a trei tipuri de transformare:

- transformarea rezistentă, în cadrul căreia noile conduite sunt raționalizate de către subiect și pun în discuție, la un moment dat, elemente ale nucleului central;
- transformarea progresivă, care introduce schimbarea treptat, fără rupturi, unde noile practici nu intră în conflict cu sistemul central;
- transformarea brutală, care apare în momentul în care noile practici, de o importanță majoră (o descoperire științifică, o catastrofă etc.), pun în discuție directă elemente ale nucleului central, iar adaptarea reprezentării devine imposibilă.

Dintr-o altă perspectivă, internă, P. Moliner, P. Rateau (2002) identifică existența a trei faze în transformarea unei reprezentări:

- ✓ faza de urgență, perioadă care precedă apariția credințelor stabile despre un obiect de reprezentare;
- ✓ faza de stabilitate, caracterizată prin relații stabile între elemente și o relativă stagnare (faza de maturitate a reprezentării);
- ✓ faza de transformare, unde apar elemente noi în raport cu obiectul reprezentării, elemente care exercită presiune asupra consensului existent între elementele vechi ale RS (transformarea vizează mai ales integrarea noilor elemente în structura reprezentării).

În concluzie putem spune că cercetătorii susțin că stabilitatea ca proprietate fundamentală a RS nu exclude modificarea și transformarea acesteia, în circumstanțe bine stabilite. În zilele noastre majoritatea deciziilor care produc schimbare au caracterul unor schimbări „tehnice”, deci aceste schimbări pot fi prevăzute sau „planificate” în urma fixării anumitor obiective și întocmirii unui calendar al schimbărilor asupra cărora se convine să se procedeze (de exemplu în pedagogie, în eficientizarea procesului instructiv-educativ, în îmbunătățirea calității muncii învățătorilor prin intermediul transformării RS a muncii la cadrele didactice etc.).

Referințe bibliografice

- Boza M., *Atitudinile sociale și schimbarea lor*, Iași: Polirom, 2010, p.13-15.
- Botoșineanu F., *Reprezentarea socială a persoanei cu dizabilități din România. Premise teoretice la un studiu de caz*, Iași: ALFA, 2011, p. 27-38.
- Curelaru M., *Reprezentări sociale*, Iași: Polirom, 2006, p.150-194.
- Moscovici S., *Influență socială și schimbare socială*, Iași: Polirom, 2011, p. 29-256.
- Neculau A., (coord.), *Manual de psihologie socială*, Iași: Polirom, 2003, p. 300-302.

Neculau A., (coord.), *Reprezentările sociale*, Iași: Polirom, 1997, p.128-143.

Neculau A.,(coord.), Ferreol, G., *Psihosociologia schimbării*, Iași: Polirom, 1998, p.109-120, p.267-288, p.294-300.

Șlehtițchi M., *Analiza structurală a spațiului reprezentational: semnificații, principii, etape*. Revista de Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială. Nr1(30), Chișinău, 2013, pp.14-25.

Primit: 29.11.2013